

ТОТАЛІТАРИЗМ ЯК ФЕНОМЕН ХХ СТОЛІТТЯ

Актуальність теми дослідження: Виділяють держави демократичного та антидемократичного типів. Останні інакше називають тоталітарними. Тоталітаризм у всіх його проявах став причиною величезних людських страждань. Йому в жертву було принесено понад 100 млн. Людських життів. Однак, незважаючи на те, що допускати виникнення та розвитку таких явищ світової цивілізації допускати не можна, даний феномен людства необхідно вивчати та аналізувати його недоліки, щоб у майбутньому запобігти розвитку тоталітаризму у світовій політиці.

Мета дослідження полягає у аналізі негативних сторін функціонування тоталітарних режимів ХХ століття та розкритті основні різновиди тоталітарних режимів сучасності. Реалізація мети обумовлює вирішення таких завдань: аналіз сутності та особливості тоталітарного режиму; визначення характерних рис тоталітаризму та його типології; формування тоталітарних режимів у Європі. Об'єктом дослідження є феномен тоталітаризму. Предметом дослідження є визначення поняття тоталітаризм.

Тоталітаризм - система політичного панування, за якої Державна влада, зосереджена в руках вузького кола осіб, ліквідує конституційні гарантії прав і свобод особи шляхом насильства, поліцейських методів впливу на населення, духовного поневолення, остаточно поглинає всі форми та сфери життєдіяльності людини. Тоталітаризм - це своєрідний спосіб організації суспільства, який характеризується всебічним і всеохопним контролем влади над цілями, загальнообов'язковою ідеологією. Перші тоталітарні погляди в історії політичних учень сягають далекого минулого. Так, тоталітарними вважаються теорія давньогрецького філософа Геракліта про необхідність загальної регуляції суспільства, політичні погляди, які висловив у моделі ідеальної держави Платон. Деякі тоталітарні моменти наявні в політичних доктринах Г. Бабефа, А. Сен-Сімона, Г.В.Ф. Гегеля, Ж.-Ж. Руссо. Передумови виникнення й розвитку тоталітаризму в політичній практиці пов'язують з індустріальною стадією розвитку суспільства, з наявністю засобів масової інформації, колективістського світогляду, могутнього державного апарату, особливостей соціальної психології (певної ідеологічної та міжособистісної ситуації). Причому засоби масової інформації є необхідним моментом для існування тоталітаризму взагалі. Завдяки їм проводяться ідеологічне оброблення населення, насадження уніфікованих стандартів побутового і загальнолюдського характеру, нівелювання загальноцивілізаційних і особистісних цінностей. Критерієм тоталітаризму є поглинання державою сфери громадянського суспільства, відсутність плюралізму. Узагальнюючи різні погляди, можна виділити такі характерні риси тоталітарного режиму: сильно централізована, моністична структура влади, в якій панівна група не несе відповідальності перед виборним органом і не може бути позбавлена влади інституційними засобами; влада на всіх рівнях формується через закриті канали, бюрократичним шляхом; монопольний політичний контроль над економікою та іншими сферами суспільства; в суто тоталітарному суспільстві жодна з його сфер не вільна від контролю; влада належить масовій політичній партії, організованій недемократично довкола лідера; влада партії забезпечується шляхом її зрощення з державними органами й повного одержавлення суспільства; політизація, регламентація й санкціонування всієї життєдіяльності суспільства; терористичний поліцейський контроль за поведінкою громадян; вимога до громадян активно виявляти відданість і підтримку режиму; громадсько-політичні, недержавні організації існують формально, стають продовженням тих чи інших державних або партійних організацій, їхня діяльність докладно регламентується; монопольна, деталізована ідеологія, що легітимізує режим й обґрунтовує його історичну місію. Тоталітаризм необхідно розглядати як соціальну систему, як суспільно-політичний і соціально-економічний лад, ідеологію, модель нової людини. Деякі з учених вважали, що тоталітаризм - результат розвитку усієї історії людства, починаючи з появи деспотичних режимів. Однак реальні умови для формування тоталітарних режимів, на думку більшості, з'явилися лише на початку ХХ ст. з переростанням домонополістичного капіталізму в імперіалізм, з розвитком виробничих сил і НТР, виникненням та розвитком загальної кризи капіталізму. Відрізняють два типи тоталітаризму: 1) праворадикальний (фашизм і націонал-соціалізм); 2) лівоекстремістський (комунізм). Перший характеризується відкритою терористичною диктатурою, що спирається на мілітаризацію усіх сфер життя, придушення демократичних свобод. В основі - войовничий антикомунізм, шовінізм, расизм і спекуляція на потребах мас. В історіографії проблеми вивчення фашизму є три класичні його інтерпретації: перша - теорія моральної

хвороби Європи Б. Кроче. Він вважав, що фашизм - це реакція на ідеали доби Просвітництва; друга інтерпретація фашизму радикальна. Її прихильники відповідальність за появу фашизму і нацизму покладають на італійську та німецьку буржуазію; третя інтерпретація належить марксистам, які говорять, що фашизм - породження імперіалістичної стадії капіталізму, форма антипролетарської реакції. Тоталітарні режими - це і наслідок Першої світової війни, яка посилила націоналістичні тенденції. З одного боку, в умовах війни складалася державно-монополістична економіка, характерними рисами якої стали мілітаризація праці, загальна трудова повинність і централізація постачання. З іншого - Перша світова війна викликала глибоку кризу норм і цінностей в європейському суспільстві. Зокрема, були відкинуті моральні обмеження, стала низькою вартість людського життя. У цій ситуації непотрібність та ізольованість маленької людини в мирному суспільстві протиставлялись військовому братству і схожим на нього групам фаши. Націоналістична пропаганда переконувала маси: ми нічого не отримали замість наших зусиль і жертв. Так, в Італії вкрали перемогу при переділі світу, а Німеччина на мирній конференції була оголошена єдиним винуватцем у розв'язанні війни. Матеріальні та психологічні труднощі стимулювали відчуття національного приниження і незадоволення демократією, що нездатна встановити порядок в країні.

Тоталітаризм не виникає випадково, навіть будучи своєрідною аномалією, він має свої соціальні передумови і причини. До найважливіших з них відносяться: індустріальне суспільство, ускладнення суспільних зв'язків і взаємозалежності; наростання раціоналізму і організованості в житті суспільства з появою нових можливостей для маніпулювання суспільною свідомістю; (радіо, телебачення, засоби зв'язку, засоби масової інформації і т.п.); поява монополій, зрощених з державою; посилення в суспільній свідомості культу держави, розповсюдження колективістських поглядів; масова емоційна упевненість в можливості швидкого поліпшення життя за допомогою планування і раціональних перетворень; масова психологічна незадоволеність відчуженням особи при капіталізмі, її незахищеністю і самотністю; тоталітарні рухи породжують ілюзію залучення до «вічних цінностей»: класу, нації, держави, величній сакральній владі; гострі соціально-економічні кризи ведуть до маргіналізації суспільства, появи численних прошарків люмпенів, особливо сприйнятливих до тоталітарної ідеології і схильних до політичного радикалізму. Основними властивостями люмпена є: нігілізм по відношенню до минулого і теперішньому часу, агресивність, честолюбство, обмеженість, егоцентризм. На цьому роблять ставку вожді тоталітарних рухів. Слід тут зважувати на відмінність в програмних установках між елітою руху і основною масою: у перших - обачливе, раціонально-індустріальне бачення мети, у других - прагнення злитися з організацією. Адресати у різних рухів та прошарки, на які опирається тоталітарна машина, теж відрізняються: в Росії, у більшовиків це були пролетаріат і найбідніше селянство; у нацистів Німеччини - службовці і дрібна буржуазія, що потерпіла від економічної кризи. У будь-якому випадку, інтереси і потреби цих прошарків дуже мало пов'язані із завданнями таких рухів і потрібні їм лише як привід для приходу до влади. До політичних передумов тоталітарних режимів відносяться: вже згадувана етатизація суспільної свідомості, а головне, поява масових, гранично ідеологізованих, партій нового, тоталітарного типу з жорсткою, напіввійськовою структурою і повним підкоренням рядових членів партії ідеології і її виразникам - вождям, керівництву в цілому. У носіїв тоталітарної свідомості виділяються наступні відмінні риси: нестерпність до будь-якого інакомислення, прагнення політично або навіть фізично знищити незгідних, решта ж ідей, їх плюралізм розглядаються ними як помилка або свідомо брехня. Ним властиве прагнення до «математично безпомилкового загального щастя». Справжнім феноменом тоталітаризм став в середині

XX століття, коли людство, здавалося б, звільнилося від темної спадщини минулого, його антигуманістичних зрівняльних ідей. Тоталітарні ідеї і їх втілення стали навряд чи не головною причиною всіх бід і трагедій цього століття, вони як би поставили під питання однозначність поступального історичного прогресу. Концепція тоталітаризму з'явилася на початку 50-х років, коли ще була жива пам'ять про фашизм, в СРСР існував сталінський режим, а сателіти СРСР наслідували радянську модель правління. Теорія тоталітаризму в цей час була представлена такими фундаментальними працями, як роботи Х. Арндта «Витоки тоталітаризму» (1951 р.), К. Фрідріха і З. Бжезінського «Тоталітарна диктатура і автократія» (1956 р.) та іншими.

Висновки. Тоталітаризм - це система насильницького політичного панування, що характеризується повним підкоренням суспільства, його економічного, соціального, ідеологічного і, навіть, повсякденного життя владою пануючої еліти, організованої у військово-бюрократичний апарат. До встановлення тоталітаризму може призвести фрагментарна політична культура, коли населення орієнтується на різні ідеології і моделі розвитку при одночасній відсутності єдиних загальнонаціональних цінностей, нерозвиненість політичних інститутів, які дозволяють виразити інтереси різних верств населення. Поряд з внутрішньою напругою, тоталітаризм може утвердитися як відповідь на зовнішню (реальну

або уявну) загрозу: можливість воєнних конфліктів, втрати незалежності. Одночасно тоталітаризм може вирости з політичної пасивності народу, архаїчної політичної культури, зі звички підкорення владі, невирішеність таких соціальних проблем, як голод, абсолютна бідність населення. Наприклад, у деяких країнах Південно-Східної Азії і Африки відсутні елементарні соціальні програми (в тому числі і пенсійні). Також поглиблення соціального розшарування між багатими і бідними, яке в деяких країнах виступає зворотною стороною швидкого економічного росту може стати причиною повернення тоталітарного режиму. А саме такому режиму притаманна узурпація влади та її утримання шляхом насилля.

Література

1. Баллестрем К. Г. *Апорії теорії тоталітаризму*. // *Питання філософії*, 1992, N 5.
2. Безсонов Б. *Фашизм: ідеологія і практика*. М., 1985.
3. Гозман Л., Еткінд А. *Від культури влади до культури людей. Психологія політичної свідомості*. «Нева», 1989, N7.
4. Джилас М. *Обличчя тоталітаризму*. // М.: «Новини», 1992.
5. Загладин Н. В. *Тоталітаризм і демократія: конфлікт століття*. // *Кентавр*, 1992, N 5-6.
6. Игрицкий Ю. І. *Концепції тоталітаризму: уроки багаторічних дискусій на Заході*. // *Історія СРСР*, 1990, N 6.
7. Мазуров І. *Фашизм як форма тоталітаризму*. // *Суспільні науки і сучасність*, 1993, N 5.
8. Томахів В. *Етнополітика сталінізму: витоки і практика [Електронний ресурс] / Володимир Томахів // Збірник наукових статей з філософії, політології, історії. – 2003. – Спец. вип.*
9. Томахів В. *Трансформація політичного режиму в незалежній Україні: загальні тенденції, особливості дефініцій / В. Томахів // Українська наука : минуле, сучасне, майбутнє. – Тернопіль : ТНЕУ, 2014. – Вип. 19, ч. 1. – С.336-342.*